UDK 81’25:340.113

INGLIZ KRIMINAL TERMINLARINI O‘ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHDA HUQUQIY TASNIF TIZIMLARINING NOMUTANOSIBLIGI MUAMMOSI

Axunov Muqimjon Muhammadaminovich
Andijon davlat chet tillari instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada ingliz kriminal terminlarini o‘zbek tiliga tarjima qilishda yuzaga keladigan muqobilsizlikning alohida turi, ya’ni huquqiy tasnif tizimlarining nomutanosibligi tahlil qilinadi. Umumiy huquq tizimidagi jinoyat tasnifi (*felony*, *misdemeanor*), mulkka qarshi jinoyatlar (*larceny*, *burglary*, *robbery*) va odam o‘ldirish turlari (*murder*, *manslaughter*) O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksidagi tasnif bilan qiyoslanib, muqobilsizlikning uch ko‘rinishi ajratiladi: qamrov nomutanosibligi, tasnif asosi nomutanosibligi va yolg‘on ekvivalentlik. Har bir ko‘rinish uchun tarjimon strategiyasi (tavsifiy tarjima, eng yaqin funksional muqobil, muqobilni huquqiy izoh bilan berish) asoslanadi. Ikki tilli yuridik lug‘atlarda tasnif farqini ko‘rsatuvchi izoh zonasi zarurligi xulosa qilinadi.

Kalit so‘zlar: huquqiy tarjima, kriminal termin, muqobilsizlik, tasnif tizimi, funksional ekvivalent, Jinoyat kodeksi, umumiy huquq.

Аннотация. В статье анализируется особый вид безэквивалентности при переводе английских криминальных терминов на узбекский язык, а именно несоизмеримость правовых классификационных систем. Классификация преступлений в системе общего права (*felony*, *misdemeanor*), преступления против собственности (*larceny*, *burglary*, *robbery*) и виды убийства (*murder*, *manslaughter*) сопоставляются с классификацией Уголовного кодекса Республики Узбекистан, выделяются три разновидности безэквивалентности: несоизмеримость объёма, несоизмеримость основания классификации и ложная эквивалентность. Для каждой разновидности обосновывается стратегия переводчика (описательный перевод, ближайший функциональный аналог, аналог с правовым комментарием). Делается вывод о необходимости зоны комментария, отражающей классификационные различия, в двуязычных юридических словарях.

Ключевые слова: юридический перевод, криминальный термин, безэквивалентность, классификационная система, функциональный эквивалент, Уголовный кодекс, общее право.

Abstract. The article analyses a particular type of non-equivalence in translating English criminal terms into Uzbek, namely the incommensurability of legal classification systems. The classification of offences in the common law system (*felony*, *misdemeanor*), offences against property (*larceny*, *burglary*, *robbery*) and types of homicide (*murder*, *manslaughter*) are compared with the classification of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, and three kinds of non-equivalence are distinguished: incommensurability of scope, incommensurability of the basis of classification and false equivalence. For each kind a translator strategy (descriptive translation, the nearest functional equivalent, an equivalent with a legal note) is substantiated. It is concluded that bilingual legal dictionaries need a note zone reflecting classification differences.

Key words: legal translation, criminal term, non-equivalence, classification system, functional equivalent, Criminal Code, common law.

Kirish

Huquqiy tarjimaning boshqa sohaviy tarjimalardan asosiy farqi shundaki, unda termin tilga emas, huquqiy tizimga bog‘langan. S.Sharchevich ta’kidlaganidek, huquqiy terminlar “tizimga bog‘liq” (*system-bound*) bo‘lib, ikki huquqiy tizim o‘rtasida to‘liq ekvivalentlik istisno holatdir, tarjimon odatda funksional ekvivalent, ya’ni maqsad tizimida shunga o‘xshash vazifani bajaruvchi tushuncha bilan ishlaydi [1, B. 231-239]. X.Mattila bu holatni huquqiy tillarning “tizimli xoslik” xususiyati deb ataydi va bir huquqiy oilaga kirmaydigan tizimlar o‘rtasida terminologik mosliklar ko‘pincha faqat yuzaki bo‘lishini ko‘rsatadi [2, B. 137-142]. Ingliz va o‘zbek tillari aynan shunday holatda: ingliz kriminal terminologiyasi umumiy huquq (*common law*) an’anasiga, o‘zbek kriminal terminologiyasi esa roman-german oilasiga mansub kodifikatsiyalangan huquqqa tayanadi.

O‘zbek tilshunosligida yuridik terminologiya tarjimasi asosan leksik va struktur jihatdan o‘rganilgan, tasnif tizimlarining nomutanosibligi esa alohida muqobilsizlik turi sifatida ajratilmagan. Shu bilan birga amaliyotda aynan shu tur eng ko‘p xatoga sabab bo‘ladi: tarjimon lug‘atda berilgan muqobilni olib, ikki tushunchaning huquqiy qamrovi bir xil emasligini sezmay qoladi. Maqolaning maqsadi tasnif nomutanosibligini muqobilsizlikning alohida turi sifatida asoslash, uning

ko‘rinishlarini ingliz-o‘zbek materialida ajratish va har bir ko‘rinish uchun tarjimon strategiyasini belgilashdan iborat.

Tadqiqot materiali va usullari

Tahlil materiali uch terminologik guruhni qamraydi: jinoyatlarning og‘irlik bo‘yicha tasnifi, mulkka qarshi jinoyatlar nomlari va odam o‘ldirish turlari. Ingliz terminlari “Black’s Law Dictionary” [3] va AQSH federal sudlari glossariysi [4] bo‘yicha, o‘zbek terminlari O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi [5] bo‘yicha aniqlandi. Qiyos usuli huquqiy-lingvistik: har bir termin uchun avval uning huquqiy ta’rifi (tarkib belgilari) ajratiladi, so‘ngra ikki tizimdagi ta’riflar belgilar bo‘yicha solishtiriladi, ya’ni terminlar emas, ular ifodalayotgan tushunchalarning tarkibi qiyoslanadi. Bu yondashuv S.Sharchevich taklif etgan “tushuncha tahlili” usuliga mos keladi [1, B. 237]. Tarjima strategiyalari huquqiy tarjimaga oid adabiyotda qabul qilingan uch asosiy usul (tavsifiy tarjima, funksional ekvivalent, o‘zlashma) doirasida baholandi.

Tahlil va natijalar

Tasnif asosining nomutanosibligi: felony *va* misdemeanor. *Umumiy huquqda jinoyatlar ikki toifaga,* felony *(og‘ir jinoyat) va* misdemeanor *(yengil jinoyat) toifalariga bo‘linadi, tasnif asosi esa jazo muddati: AQSH federal huquqida bir yildan ortiq qamoq jazosi belgilangan har qanday jinoyat* felony *hisoblanadi [3]. O‘zbekiston Jinoyat kodeksining 15-moddasi jinoyatlarni to‘rt toifaga ajratadi: ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan, uncha og‘ir bo‘lmagan, og‘ir va o‘ta og‘ir jinoyatlar, tasnif asosi esa ijtimoiy xavflilik darajasi bo‘lib, u jazo muddati orqali aniqlanadi [5]. Demak, ikki tizimda tasnif asosi yaqin (jazo muddati), lekin toifalar soni (ikki va to‘rt) va chegaralari mos kelmaydi.* Felony *termini o‘zbek tizimidagi uch toifani (uncha og‘ir bo‘lmagan, og‘ir, o‘ta og‘ir) qisman qamrab oladi,* misdemeanor *esa birinchi toifa bilan ham, ma’muriy huquqbuzarlik bilan ham kesishadi. Shu bois lug‘atlarda beriladigan* felony - og‘ir jinoyat *muqobili yolg‘on aniqlik hosil qiladi: ingliz tizimida* felony* bo‘lgan o‘g‘irlik o‘zbek tizimida “uncha og‘ir bo‘lmagan” jinoyat bo‘lishi mumkin.

Tarjimon strategiyasi bu holatda matn turiga bog‘liq. Huquqiy hujjat tarjimasida tavsifiy tarjima zarur (*felony* - “umumiy huquq tizimida bir yildan ortiq ozodlikdan mahrum qilish jazosi nazarda tutilgan jinoyat toifasi”), badiiy yoki publitsistik matnda esa eng yaqin funksional muqobil (*og‘ir jinoyat*) yetarli, chunki u yerda huquqiy aniqlik emas, umumiy mazmun muhim. Lug‘at uchun esa ikkala variant ham izoh zonasi bilan berilishi kerak.

Qamrov nomutanosibligi: mulkka qarshi jinoyatlar. Ingliz tilida mulkka qarshi jinoyatlar uchta asosiy termin bilan ifodalanadi: *larceny* yoki *theft* (o‘zganing mulkini yashirincha olish), *robbery* (kuch ishlatish yoki tahdid bilan olish) va *burglary* (jinoyat maqsadida binoga noqonuniy kirish). O‘zbek Jinoyat kodeksida bu maydon to‘rt tarkibga bo‘lingan: o‘g‘irlik (169-modda), talonchilik (166-modda, ochiqdan-ochiq olish), bosqinchilik (164-modda, hayot yoki sog‘liq uchun xavfli zo‘rlik bilan olish) va firibgarlik (168-modda) [5]. Qiyos ikki muhim nomutanosiblikni ochadi. Birinchidan, ingliz *robbery* termini o‘zbek tizimidagi ikki tarkibni, talonchilik va bosqinchilikni qamrab oladi, chunki ingliz huquqida zo‘rlik darajasi tarkibni ajratmaydi, o‘zbek huquqida esa ajratadi. Demak, *robbery* ni tarjima qilishda tarjimon matndan zo‘rlik darajasini aniqlab, ikki muqobildan birini tanlashi shart, lug‘at buni uning o‘rniga qila olmaydi. Ikkinchidan, *burglary* termini o‘zbek tizimida mustaqil tarkib emas: binoga kirish o‘g‘irlikning og‘irlashtiruvchi belgisi sifatida (169-modda, 2-qism) hisobga olinadi. Shu bois *burglary* uchun o‘zbek tilida bir so‘zli muqobil yo‘q, lug‘atlardagi *uy o‘g‘riligi* varianti noaniq, chunki ingliz *burglary* o‘g‘irlik maqsadini talab qilmaydi, u har qanday jinoyat maqsadida kirishni qamraydi. Tavsifiy tarjima (*binoga noqonuniy kirish yo‘li bilan sodir etilgan jinoyat*) yagona aniq yechim.

1-jadval. Mulkka qarshi jinoyatlar terminlarining qamrov nomutanosibligi

Ingliz termini	Tasnif belgisi	O‘zbek muqobili (JK moddasi)	Nomutanosiblik turi
larceny / theft	yashirin olish	o‘g‘irlik (169)	yaqin ekvivalent
robbery	zo‘rlik yoki tahdid	talonchilik (166) yoki bosqinchilik (164)	bir termin ikki tarkibga
burglary	binoga noqonuniy kirish	mustaqil tarkib yo‘q (169, 2-q. belgisi)	tarkib lakunasi
fraud	aldash yoki ishonchni suiiste’mol qilish	firibgarlik (168)	yaqin ekvivalent

Yolg‘on ekvivalentlik: odam o‘ldirish turlari. Ingliz huquqida odam o‘ldirish *homicide* umumiy termini ostida *murder* (qasddan, oldindan o‘ylangan) va *manslaughter* (qasdsiz yoki jahl ustida) turlariga bo‘linadi, *manslaughter* esa o‘z navbatida *voluntary* va *involuntary* turlarga ajraladi [3]. O‘zbek Jinoyat kodeksida

qasddan odam o‘ldirish (97-modda), kuchli ruhiy hayajon holatida odam o‘ldirish (98-modda) va ehtiyotsizlik oqibatida odam o‘ldirish (102-modda) tarkiblari mavjud [5]. Lug‘atlarda ko‘p uchraydigan *manslaughter - ehtiyotsizlik oqibatida odam o‘ldirish* muqobili yolg‘on ekvivalentlikka misol: *involuntary manslaughter* chindan ham 102-moddaga yaqin, lekin *voluntary manslaughter* (jahl ustida, lekin qasddan o‘ldirish) o‘zbek tizimida 98-moddaga to‘g‘ri keladi, ya’ni bu qasddan o‘ldirishning yengillashtiruvchi holatli turi. Demak, *manslaughter* termini bitta o‘zbek muqobiliga ega emas, uning ikki turi o‘zbek tizimida ikki xil tarkibga, hatto qasd shakli bo‘yicha ikki xil guruhga tushadi. Tarjimon strategiyasi: umumiy *manslaughter* uchun tavsifiy tarjima (*oldindan o‘ylanmagan odam o‘ldirish*), aniq tur uchun esa Jinoyat kodeksidagi mos tarkib nomi.

Yolg‘on ekvivalentlikning yana bir misoli *hooliganism* termini. U ingliz tilida mavjud, lekin ingliz-amerika huquqida mustaqil jinoyat tarkibi emas, so‘z publitsistik qo‘llanadi va ko‘pincha sport bezoriligini bildiradi. O‘zbek Jinoyat kodeksidagi bezorilik (277-modda) esa aniq tarkibli jinoyat. Shu bois *bezorilik - hooliganism* muqobili lisoniy jihatdan to‘g‘ri, huquqiy jihatdan esa bo‘sh: ingliz huquqshunosi *hooliganism* ni jinoyat nomi sifatida tanimaydi. Bu holatda funksional ekvivalent (*disorderly conduct, public order offence*) huquqiy matn uchun, *hooliganism* esa faqat publitsistik matn uchun to‘g‘ri keladi.

Umumlashma. Tahlil tasnif nomutanosibligining uch ko‘rinishini ajratish imkonini berdi. Tasnif asosi nomutanosibligida ikki tizim bir hodisani turli mezon yoki turli sonli toifalar bilan bo‘ladi (*felony/misdemeanor* va to‘rt toifali tasnif). Qamrov nomutanosibligida bir tizimning termini ikkinchi tizimning bir necha tarkibini qamraydi yoki aksincha (*robbery*, *burglary*). Yolg‘on ekvivalentlikda lug‘at muqobili mavjud, lekin u huquqiy tarkibni noto‘g‘ri ko‘rsatadi (*manslaughter*, *hooliganism*). Uch ko‘rinish uchta strategiyani talab qiladi: tasnif asosi farqida tavsifiy tarjima yoki izohli muqobil, qamrov farqida matnga tayangan tanlov, yolg‘on ekvivalentlikda esa lug‘at muqobilidan voz kechib, funksional ekvivalentga o‘tish.

Xulosa

Ingliz kriminal terminlarini o‘zbek tiliga tarjima qilishda huquqiy tasnif tizimlarining nomutanosibligi muqobilsizlikning mustaqil turi sifatida ajratilishi lozim, chunki u leksik lakunadan farqli o‘laroq lug‘at muqobili mavjud bo‘lgan holda ham yuzaga keladi va aynan shu sababli tarjimon uchun eng xavflidir. Uning uch ko‘rinishi, tasnif asosi nomutanosibligi, qamrov nomutanosibligi va yolg‘on ekvivalentlik, ingliz-o‘zbek materialida jinoyat toifalari, mulkka qarshi jinoyatlar va

odam o‘ldirish turlari misolida aniqlandi. Har bir ko‘rinish o‘z strategiyasini talab qiladi, va umumiy qoida shuki, huquqiy matnda termin emas, tarkib tarjima qilinadi: tarjimon avval ingliz terminining huquqiy tarkibini aniqlab, so‘ngra Jinoyat kodeksida unga mos tarkibni izlashi kerak. Ikki tilli yuridik lug‘atlar uchun bundan amaliy talab kelib chiqadi: muqobil zonasi yoniga tasnif farqini ko‘rsatuvchi izoh zonasi (“ingliz tizimida ..., o‘zbek tizimida ...”) joriy etilishi lozim, aks holda lug‘at tarjimonni xatoga yetaklaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Šarčević S. New Approach to Legal Translation. - The Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 1997. - 308 p.

2. Mattila H.E.S. Comparative Legal Linguistics: Language of Law, Latin and Modern Lingua Francas. 2nd ed. - Farnham: Ashgate, 2013. - 485 p.

3. Black’s Law Dictionary / Ed. by B.A.Garner. 11th ed. - St. Paul: Thomson Reuters, 2019. - 2052 p.

4. Glossary of Legal Terms // United States Courts. URL: https://www.uscourts.gov/glossary (murojaat sanasi: 06.11.2026).

5. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. - Toshkent: Adolat, 2024. - 480 b.

6. Tiersma P.M. Legal Language. - Chicago, London: The University of Chicago Press, 1999. - 314 p.

7. Cao D. Translating Law. - Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters, 2007. - 189 p.

8. Gibbons J. Forensic Linguistics: An Introduction to Language in the Justice System. - Oxford: Wiley-Blackwell, 2003. - 337 p.

9. Ko‘chimov Sh.N. O‘zbek tilida huquqiy normalarni ifodalash muammolari: Filol. fan. dokt. ... diss. avtoref. - Toshkent, 2004.

10. Dadaboyev H. O‘zbek terminologiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2018. - 240 b.